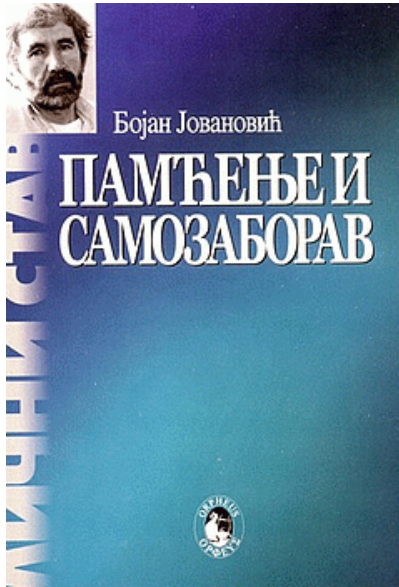

УДК 316.722(=163.41)(049.3)

Маринко М. Вучинић

Бојан Јовановић
Памћење и самозаборав
Орфеус- Нови Сад
-2014 године

У самом предговору ове књиге Бојан Јовановић је оцртао најзначајнија питања и области којима се бавио разматрајући у мултидисциплинарној перспективи изузетно значајну проблематику памћења и самозаборава. Ова два појма у његовој ауторској агенди отварају низ важних антрополошких, етнолошких, социолошких, политиколошких, историјских, идентитетских, културолошких проблема и истраживаћких поља. Он каже у првим реченицама да је

„Битно за свест и представу коју имамо о себи, памћење потврђује континуитет нашег постојања. Изложени непрестаним животним променама остајемо исти док памтимо себе и стварамо свој идентитет. Ако настојимо да променимо свој идентитет, нећемо постати други, већ само потиснути у заборав оно што нас је до тада битно одређивало“. Управо ово становиште Бојана Јовановића да остајемо исти док памтимо себе и стварамо свој идентитет од суштинске је важности за сагледавање односа памћења и самозаборава и то посебно у времену када се проглашава и крај идентитета. Указивање на привидност нашег заборава само показује колико је крхко одрицање и самозаборав пре свега националног идентитета. Аутор истиче и повратни процес у току меморисања и говори о ономе што нас меморише. Зато наглашава да „не памтимо само свесно већ да то чинимо и несвесно, онда се феномен меморисања исказује у равни језика који није само средство преносења важних искустава која се чувају од заборава, већ је и сам плод једног дубљег, несвесног процеса памћења. Из тих слојева памћења долази значењски потенцијал који користимо за преобликовање света“. Зато је и важно да се не изгуби симболички и вишеструко значењски потенцијал идентитета и историјског наслеђа.

Традиција је оно што не-средно одређује идентитетску структуру и њен облик- и то како позитивна тако и негативана искуства - као егзистенцијални и вредносни оријентир у трагању за собом, идентитетом и смислом свог индивидуалног и колективног постојања. У том трагању каже Б. Јовановић налази се само оно што се током тражења створи од себе. Зато се може рећи да је и ова књига ауторово трагање за смислом традиције, идентитета, значења и досега језика, историјског искуства, религијског одређења, формирања и функционисања културног обрасца, заборављања, колективног памћења, успостављања система вредности, односа Србије - Истока и Запада и мита о великосрпској опасности. Веома је значајно ауторово одређење да „за колективни идентитет важно је осећање припадности одређеној заједности који се може неговати кроз разноврсне облике културе, али се може и потиснути и прекидом памћења довести до самозаборава“, који нас неумитно води до спонтаног али и присилног и добро организованог поништавања и разлагања сопствене прошлости. Зато увек треба указивати на данас веома присутну појаву поништавања и довођења у питање континуитета нашег историјског и националног постојања и идентитета, што отвара простор за

разарање везаности за нашу традицију, а самозаборав и самопоништавање се уграђују у нови облик многоструког идентитета у коме се губи драгоценост националног одређења. Бојан Јовановић се зато у овој књизи веома подробно бави, за иначе нашу добро уздрману националну самобитност и самодређење, веома занимљивом темом - Србијом Истока и Запада. У овом поглављу је дат изузетно вредан и прегледан приказ овог за српски народ судбоносног размеђа. У тексту се посебно наглашава значај нашег државног, културног и цивилизацијског домета у оквиру византијског цивилизацијског круга који је био од пресудног значаја за развој наше културе и историјско позиционирање у то доба. При томе се јасно показује да у то време иако је Србија своје духовно исходиште имала у књижевности и религији Истока она је привредно и трговачки била окренута и Западу. Треба посебно узети у обзир став да примањем хришћанске вере и оснивањем сопствене цркве процес христијанизације није до краја и у потпуности довршен а што се можемо и данас многим приликама осведочити. То је још једна изузетно важна последица деловања непрестаног историјског дисконтинуитета у нашем изузетно дисфункционалном друштву. Бојан Јовановић заступа утемељено становиште да

је Србија у подручју између јаких утицаја Истока и Запада пронашла начин опстанка и самопостављања утемељујући своју традицију на синтези латинске и византијске културе, синтези која је дошла до изражаја у средњовековној архитектури и уметности“. Он при томе инсистира да је српски народ прихватајући затечено културно наслеђе створио сопствену у великој мери самосвојну културну традицију. У том смислу се не може говорити о византијској уметности на тлу Србије већ о српској средњовековној уметности. Ова теза се поткрепљује и позивањем на оригинални рашки стил у српској сакралној архитектури али и указивањем на појаву барока у време стварања српског грађанског и трговачког слоја у оквиру Аустро-Угарске монархије који је имало и своје јасно одређене националне и политичке циљеве грађене на сећању и историјској традицији везаној за српску средњовековну традицију али и за одјеке Првог српског устанка. Оваква ауторова аргументација вероватно ће бити оспоравана од оних који сматрају да Срби у настојању да обликују своју традицију и идентитет прибегавају превазиђеном и застарелом романтичарском приступу историји. Али овакве симплификоване и политикантске примедбе не могу да обеснаже веома фундирану аргументацију која

прожима ову књигу. Јер „Срби су остварили аутентичности у својој традиционалној народној култури која се по низу карактеристика почев од језика, религијских схватања означених народним православљем, обичајем Крсног имена-славе, митолошким представама и књижевношћу разликују од суседних народних традиција“. На граници Запада Србија је успела да сачува своје источне корене и да у исто време памти разлику између два света, заснивајући управо на том памћењу своју посебност и идентитет. Тај идентитет дошао је до изражаја и у периоду када Срби нису имали сопствену државу и када су живели у Хабсбуршкој монархији и Отоманском царству. Граница Запада, очување источних корена, памћење разлика између два света, заснивање на том памћењу своје посебности и идентитета, везаност за православну веру и Цркву, све су то друштвени, историјски и културолошки елементи које је Србија унела у стварање јужнословенске државе у којој се догодио разарајући процес самозаборава и самопоништавања о коме пише Бојан Јовановић истичући сву погубност овог процеса чије тешке последице осећамо у великој мери и данас.

Веома је значајна категорија успостављања надисторијског идентитета везана за поимање и примање хришћанства, она

је била главна окосница у очувању традиције и основних претпоставки за ревитализацију потиснутог и скрајнутог српског националног идентитета који се се није изгубио у овом надисторијском идентитету већ му је он послужио као основа за одржање и поновно успостављање. Зато је сасвим доследно изведен ауторов став у вредновању традиције која за њега представља главни услов за очување и развијање идентитета сваке заједнице, тако се образује и успостављање културног континуитета а самим тим се додатно потврђује и оснажује већ изграђена идентитетска матрица српског народа. Зато се у овој књизи традиција недвосмислено одређује као суштински чинилац не само културног идентитета, и то као жив и делатан процес који је супротстављен традиционализму и његовој митоманској окосталости. Тако се стваралачки превазилази радикалан приступ идентитету као идеолошком и политичком конструкту оптерећеном превазиђеним традиционалистичким наслагама и наративима. Бојан Јовановић указује на радикалистички, револуционаран однос према традицији који је посебно присутан у политичком и културолошком деловању оних политичких групација које се залажу за убрзану и беспоговорну модернизацију Србије у којој доминира нихилистички однос

према нашој традицији, поништавање и обесмишљавање и самог постојања српског националног идентитета и интереса. Аутор јасно истиче да „Пресуде којима се осуђује традиција постају основ нове традиције, и то као негативна културна прошлост за коју нема места у светској националној будућности“. А управо радикалне и револуционарне друштвене промене стварају погодно и плодно тло за стварање нове традиције која се свесно ствара и и конструише, то је управо процес „измишљања традиције“ о којем је говорио Хобсбаум а што се у нашим политичким приликама корисити као основа за демитологизацију наше прошлости и као увод за поништавање наше традиције и српског националног идентитета.

Бојан Јовановић на страницама ове књиге истрајно брани своје уверење о снази традиције као битном чиниоцу заснивања саме човекове егзистенције али и темељног фактора у обликовању националног идентитета и то у динамичном процесу прожимања разних историјских и друштвених искустава у коме стварамо истину о себи али и о нашем укупном историјском и културолошком наслеђу. Инсистирањем на активном и живом односу према традицији отклања се опасност западања у окорели традиционализам и у живо бла-

то анахронизма и банализације националне повести. Како одржавати, преносити и представљати сопствену традицију, то је за ауторе ове књиге главно питање које се поставља пред творце основних праваца наше културне политике. Ово питање је тим значајније јер се у ауторовој визири налазимо пред агресивним насртајима данашњих неокOLONИЈАЛИСТА који уништавају старе културе и традиције а актуелни таласи глобализације доносе застрашујућу нивелацију и хомогенизацију пре свега у медијској култури што има озбиљне последице и на обликовање савремене идентитетске политике у којој национални идентитет бива све више потискиван и замењиван конструисањем вишеструких и разнородних идентитета. Аутор је покренуо и питање формирања и структурирања европског идентитета и изнео све изазове и контроверзе пред којима се овај процес данас налази. У савременом друштву даљи смо него икада од могућности стварања европског идентитета и европске федералне државе, јер је мултикултурализам већ проглашен мртвим а националне државе нису никада биле мање склоне да се даље одричу свога суверенитета, националне традиције и националног идентитета.

Заборав и памћење, колективно и индивидуално обезбеђују

симболичну репродукцију и свест о трајању и самопотврђивање идентитета. Овом питању Бојан Јовановић посвећује посебну пажњу и то чувању елемената прошлости као залога континуитета и израза народне конзервативности али се из тих трагова отварају нови простори културе. Зато се аутор с пуно разлога позива на речи С.Тројановића "Заблуда је мислити да народ не памти прошлост. Он је с колена на колена преноси. Али испребацао, с променљивим личностима, с погрешним временом и варљивим тумачењем, али на главну садржину и обред-увек се пази". Веома је важан прилаз преобликовању крсне славе као паганско-хришћанског обреда који се временом претвара у обичај али се наглашава његов строжији обредни карактер. Ту је на делу преношење по инерцији у којој се често одвија процес заборављања првобитног смисла обредних поступака. Памћење и заборављање се преплићу и у том преплитању јавља се нови садржај самог памћења које је ослобођено наслага старих и превазиђених искустава. Али аутор истиче да „заборављено живи на један имперсоналан начин као својеврсни језик који архетипски проговара и кроз колективно несвесне садржаје савременог човека“. Заборав се посматра као привидна смрт, али зато памћење и сећање обез-

беђују манифестовање и обликовање вредности које су у матрици нашег културног и идентитетског континуитета. Уникатност у оквиру традиције је једно од њених обележја, али она је подложна процесу промена и осавремењавања. Народна предања има изузетно велику улогу у обликовању и настајању наше традиције и изградњи националног идентитета. Посебно се наглашава значај предања о Светом Сави, Косовском боју и убијању старих али и даје њихову прегледну слику и начин функционисања у стварању и осмишљавању нашег односа према традицији. Култ Светог Саве и припадност о Косовском боју су део предања али и живи саставни део нашег поимања историјске судбине српског народа и његовог националног идентитета. "Предање тако постаје образац колективног памћења који укида разлику између његових фактичких и фиктивних чиниоца и постаје креативно сведочанство колектива о свом настојању да разуме и протумачи сопствену прошлост у контексту њене актуелне функционизације".

У књизи се говори и о истинитости измишљеног, креативном памћењу и у том контексту је изузетно значајно одређење о искушењима лотофагичког комплекса који можемо и данас препознавати у многим облицима у нашем друштву. Бојан Јовановић

се пита- да ли Срби пате од овог комплекса који се везује за митске Лотофаге „описане као самозаборавну популацију која једе лотосове цветове и задовољно живи у садашњости не марећи за своју прошлост“. Он истиче да су Срби народ кратког памћења али то везује искључиво и само за њихов менталитет и однос према прошлости и предањима. Зато се и уводи појам конструкције колективног сећања што доводи до дефиниције културе памћења и приклањања забораву што се најбоље види у нашем односу према „институционалним чуварима колективне меморије“. Тако се и јавља наметања лажне слике прошлости у којој се препознају савремени митови и псеудо предања о Југославији и Титу али и „цветање спорних идеализованих југоносталгичарских сећања. Заборав показује да наша историја није историја континуитета, већ историја сталних и нових почетака којима се са страшћу поништано претходно искуство“.

И поглавље Срби и Свети цар Константин саставни су део повести о обликовању наше културе сећања и стварања елемената културног обрасца. Историјска судбина цара Константина сведочи да се „хришћанином постаје у дугом периоду духовног сазревања“ које се одвија у различитим истопријским, религијским и друштвеним околностима. На-

лазећи у хришћанству потребно упориште својој власти Константин Велики успоставља потоњи византијски модел владавине на принципу симфонијске усклађености световног и духовног у коме је ипак, цар увек био моћнији од патријарха. У сусрету и прожимању различитих светова за нас је од посебног значаја било ово искуство цара Константина јер је утемељење хришћанске цркве имало, изузетно важну улогу и значај у „дубљем сакралном утемељењу светородне династије Немањића“.

За аутора је Свети Сава симбол српског православља и оличење духовног усправљања Срба ка хришћанству али је његов лик у току ропства под Турцима прилагођаван таласу ре-паганизације, али он остаје не само у предању темељни ослонац у формирању наше традиције и националног трајања и опстанка. Доситеј и формирање српског културног обрасца је поглавље у коме је проблематизовано питање просветитељства и ослобођења српског народа од турског ропства. Аутор истиче веома важну чињеницу да када је Доситеј увидео да историјску улогу у Првом српском устанку преузима српски народ под вођством Карађорђа он се уз велико одушевљење и полет укључује у политички и друштвени живот устаничке Србије. Ради се о књижевном посленику веза-

ном за веру у моћ разума и науке али и посвећеном ширењу просветитељских идеја у нашим народним слојевима. То су одреднице његовог Совјета здравог разума и Писма Харалампиију. Доситеј није остао само доктринарно везан за покрет просветитељства и рационализма већ је своје знање, способности и богато животно искуство уградио у обнову српског идентитета и остваривања српских националних и државних интереса свестан свих врлина али и слабости и мана народа коме је тако искрено припадао. То је антрополошко-политички аспект Доситејевог просветитељства који Бојан Јовановић најбоље показује његовим речима. „Ништа ми на свету није милије и љубазније од мојега рода но уколико га више љубим толико сам му више дужан правду и истину представљати и говорити. Љубезни српски народе време је већ за живог бога да почнемо слободније и разумније мислити. Докле ћемо туђе погрешке осуждавати а наше скривати и оправдавати“. Овде је на делу захтев за самоосвешћивањем и критичким сагледавањем сопствених ограничења и односа према откривању наших недостигности и грешака као залога „ очувања свести о свом идентитету и ономе што јесте“. У националном ослобођењу просветитељство има своју јасно одређену улогу и досег и границу али оно

је деловањем Доситеја добило свој смисао и значај. Посебно када се узму у обзир његови ставови и критика деловања православне цркве која је у то време била изложена великим искушењима, што не значи да је он био одсечни противник религије и православља али његове критике су се посебно односиле на веровање у вештице и њихово спаљивање у Србији почетком 19 века. Доситеј није био поштеђен напада примитивне средине у којој се обрео а коју одликује као и данас, омаловавање и игнорисање учености, знања, иновација а „ свака ревизија старих обичаја, без обзира на њихове негативне аспекте, сматрана је рушењем темеља самобитности“. Важно је истаћи да Бојан Јовановић говори и о Доситеју као културном прегаоцу који се залагао за успостављање основа мултиконфесионалне и мултиетничке државе након ослобођења од Турака. При томе са он се позива на шири концепт културне обнове Србије заснован на темељима грчких, руских, византијских и тековина енциклопедистике и француског просветитељства. Сматрао је каже Бојан Јовановић „да се узвишене људске вредности могу остварити у друштву слободних, образованих и просвећених појединаца без обзира на њихову веру, језик и полну припадност“, то је основ националног просветитељског

програма који се одвија у суровом окружењу српских устаника који су махом били неписмени. Посебно је значајна делатност Доситеја на стварању и подизању школског система након ослобођења Београда. Бојан Јовановић као да нам поручује да морамо изнова проучавати дело Доситеја Обрадовића и његове ставове уграђивати у наше разумевање историјског процеса изградње нашег националног идентитета и наше сада дубоко пољуљане самосвести.

Једно од кључних поглавља ове књиге садржано је у одређивању и означавању путева националног самозаборава. Аутор је ишао трагом Вука и Доситеја истичући значај језика за припадност српском националном корпусу. Улога Србије као Пијемонта у југословенском уједињењу отворило је погубни процес самозаборава и националног самопоништавања који је донео а доноси и даље тешке последице за формирање и одржавање српског националног идентитета жртвованог за стварање и функционисање наднационалног-југословенског идентета као вештачке и историјски неодрживе творевине. Интегралистички приступ доживео је крах јер није ни могао да има упориште у хрватским и словеначким националним програмима и интересима, јер су они били окренути пре свега учвршћивању свог националног идентитета и остваривању својих политичких

и економских интереса. Путеви самозаборава у овој књизи су приказани у изузетно добро аргументованој историјској перспективи у којој се препознају различите етапе: од паганске до хришћанске, потискивање етичког, покатоличавање православних, Хрвати као покатоличени Срби, озрачење полумесецом, идентификација Срба с албанским агресором, православна бугаризација Срба, очување идентитета-драма повратка, црногорско антисрпство, војвођани као нација, последице емиграција у огледалу језика. Али аутор посебно истиче југословенство као српско самопорицање јер „ идеја о интегралном српству уступила је место идеји о интегралном југословенству „. Срби су се зарад југословенства одрицали сопствене државе и националног идентитета. Та примамљива, слатка идеја југословенства остварљива у победничком заносту уз огромне жртве током Првог Светског рата показале поразну и отровну горчину након свог рализовања сумира у овим речима аутор ове књиге свој однос према југословенском уједињењу. Ова поразна и отровна горчина и данас је веома присутна у разумевању српске историје и нашег односа према некадашњем заједничком јужнословенском простору. Бојан Јовановић је посебно истакао неспособност тадашње српске елите да трезвено и разложно размотри

све изазове југословенског уједињења као и чињеницу да је нова држава разграђивана и поткопавана од самог њеног оснивања. Не треба занемарити и двоструко значење југословенства које је српски народ посебно осетио у време Другог светског рата када је он доживео страховит геноцид а „ комунистичко југословенство засновано на антисрпству доћи ће до правог изражаја већ авнојевским одлукама. За разлику од свих других југословенских комуниста који су имали свест о значају националног и упорно се борили за остварење националних циљева, српски комунисти водили су политику националног самопорицања“. То је резултат политике расрбљавања насталој у магми југословенства насталој као последица историјског пораза српског народа након свих ослободилачких ратова које је водио. Аутор говори и о испрограмираној националној амнезији која је након изведене социјалистичке револуције доводила Србе до самозаборава и често мазохистичког негирања свог етничког порекла и националног идентитета а тешке и разорне последице се огледају у губљењу њихове идентитетске основе и духовне дезоријентације: што се огледа у томе да је југословенство и даље присутно у идентитетској матрици српског народа“. Губљење идентитетске основе и духовна дезоријентација су две најразорније и најпогуб-

није последице у идентитетском и историјском искуству српског народа који још увек тумара по путевима свог националног самозаборава.

Мит о велико-српској опасности је вероватно најраспрострањенији и најживљи политички мит не само на нашим балканским и јужнословенским просторима. Он је исконструисан кроз различите мене и токове наше политичке историје, а он је послужио а и данас служи за демонизацију српског народа и обесмишљавање његове еманципаторске и ослободилачке улоге у различитим историјским периодима. Овај мит је настао у оквиру хрватске идеологије државног права, и у његовој основи је расистичко означавање српског народа у хрватској као страног политичког и националног корпуса који треба силом елиминисати или покатоличити што је коначно и урађено крајем двадесетог века у највећем етничком чишћењу у Европи након Другог светског рата када је из Хрватске протерано 400.000 припадника српског народа. Али без обзира што је овим чином решено српско питање у Хрватској у овој сада готово етнички чистој држави и даље живи овај мит као део њиховог националног идентитета који се у великој мери базира на непрестаном негирању српства као нечисте пасмине зреле за сјекиру. Бојан Јовановић указује на сведо-

чење Мирослава Крлеже који је у дневнику из 1919 године записао "Беч гладује, Аустрије нема. Руља завладала светом, рат су добили ови балкански цигани, какова ли срамота. А тко нас је побједио? Ови вашљиви балкански цигани, који читаве дане жвачу лук и пљуцкају по апсанама, ова неписмена багра за вјешала, њој данас Европа вјерује и дала јој је у руке некакве барјаке „ Али аутор наводи и узалудна упозорења мудрог војводе Мишића који је указао на хрватску опструкцију заједничке државе и њихову тежњу да створе самосталну државу. По њему управо су Срби неопрезно улетели у југословенску маглу из које како каже Бојан Јовановић још нису у потпуности изашли. Али то упозорење старог ратника није имао ко да чује или није хтео да чује у својој државотворној мегаломанији. У овом поглављу се разматра и разбијање Социјалистичке Федералне Републике Југославије и велики утицај страног фактора али и оптужбе које се непрестано актуелизују да су управо Срби главни кривци за њено разбијање, али то је пригодни алиби који се и данас нештедимице користи да се легитимизује сепаратизам Хрватске која је најзад после тисућулетног сна искористила повољне историчке и политичке околности да створи своју независну државу која је отворено баштинила и срамно наслеђе усташке марионетске Независне

Државе Хрватске. Бојан Јовановић уводи у своје разматрање о настанку великосрпског мита и страх пре свега Енглеске од ширења руског утицаја и образовање антируске одбрамбене линије како би подунавље и Јадранско море били под контролом западних сила како би се остваривали њихови геополитички, конфесионални, и економски интереси. "Представљени као највећа опасност за западну цивилизацију Србе је требало уништити да не би угрожавали њен опстанак" они поседују варварску природу како је то писао Гистав Ле Бон. Њему је одговорио Драгиша Васић у књизи Карактер и менталитет једног поколења показујући да Срби нису само и исључиви ратнички а ни осветољубиви народ. Међутим неке константе у карактеризацији Срба су изузетно тврдокорне и оне су се изнова јавиле у време разбијања Југословенск федералне државе али и току бомбардовања 1999 године. Бојан Јовановић ову констатацију поткрепљује са неколико веома речитих изјава. "Тако ће амерички сенатор Дзозеф Бајден, потоњи потпредседник САД за време првог мандата Барака Обаме говорити да су Срби- гомила неписмених, дгенерисаних децоубица, касапа и сексуалних силеђија". А његов истомишљеник Тони Блер је оценио да „ Рат против Срба није више само војни сукоб. То је битка између добра и зла, између

цивилизације и варварства". Вредно је забележити и став Латинке Перовић садашњег великог борца за људска права и безусловну демитологизацију српске историје и деконтаминацију српског народа, да је највећа државна опасност био и остао великосрпски национализам. То становиште она непрестано и данас у свакој прилици промовише што се складно надовезује на ставове које су заступали припадници комунистичког покрета још из времена Дрезденског конгреса насталих половином трдесетих година прошлог века. Бојан Јовановић прати разне варијације и облике оваквог начина мишљења али и оживљавање наших старих заблуда. Комунистички мит о великосрпској опасности се и данас одржава на нашој културној и политичкој сцени и има много својих протагониста и тумача. Зато је ова књига тим драгоценија јер је лишена испразног политизирања и идеолошког секташтва већ у њој аутор гради веома брижљиво и доследно своју аргументацију о потреби самоосвешћивања и израдњи српског културног обрасца као темељног услова за поновну реафирмацију и надоградњу српског националног идентитета.